

دانشگاه کاشان

دانشکده علوم انسانی

گروه آموزشی معارف اسلامی

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته نهج البلاغه

عنوان :

شیطان از دیدگاه امام علی علیه السلام با نگاهی به قرآن

استاد راهنما :

دکتر محمد اخوان

استاد مشاور :

دکتر حمیدرضا فهیمی تبار

توسط :

محبوبه سادات فاطمی نیا

شهریور ماه ۱۳۹۲

دانشگاه کاشان
دانشکده علوم انسانی

بسمه تعالی

تاریخ: ۸/۱۲/۹۵
شماره: ۳۲۱۰۸۵
پوست:

مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه
صورتجلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

نام و نام خانوادگی دانشجو: خانم محبوبه سادات فاطمی نیا شماره دانشجو: ۸۹۱۲۵۷۰۰۰۶
رشته: نهج البلاغه
دانشکده: علوم انسانی
عنوان پایان نامه: شیطان از دیدگاه امام علی (ع) با نگاهی به قرآن
تعداد واحد پایان نامه: ۴ واحد
تاریخ دفاع: ۱۳۹۲/۶/۲۷

این پایان نامه به مدیریت تحصیلات تکمیلی به منظور بخشی از فعالیتهای تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد ارائه می گردد. دفاع از پایان نامه در تاریخ ۹۲/۶/۲۷ مورد تأیید و ارزیابی اعضای هیأت داوران قرار گرفت و با نمره ۱۹/۵ به عدد نوزده و نیم و با درجه عالی به تصویب رسید. اعضای هیأت داوران:

عنوان	نام و نام خانوادگی	مرتبه علمی	امضاء
۱. استاد راهنما	دکتر محمد اخوان قنادی	استادیار	
۲. استاد مشاور	دکتر حمیدرضا فهیمی تبار	استادیار	
۳. متخصص و صاحب نظر دانشگاه	دکتر عباس خادمیان	استادیار	
۴. متخصص و صاحب نظر دانشگاه	دکتر عباسعلی فراهتی	استادیار	
۵. نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر عباس خادمیان	استادیار	

دکتر محمد رضا منصورنیا
مدیریت تحصیلات تکمیلی دانشگاه

آدرس: کاشان - بلوار قطب روانی
کد پستی: ۸۷۳۱۷ - ۵۱۱۶۷
تلفن: ۵۹۱۲۷۷۷ - ۵۹۱۲۷۷۷
<http://www.kashanu.ac.ir>

تقدیم به ساحت نورانی

دفتر نبوت،

همسر ولایت،

مادر امامت،

حضرت فاطمه‌ی زهرا « سلام الله علیها ».

تشکر و قدردانی

حمد و سپاس خدا را که توفیق کسب دانش و معرفت به ما عطا فرمود، در این جا بر خود لازم می‌دانم که از تمامی اساتید بزرگوار به ویژه اساتید دوره‌ی کارشناسی ارشد که در طول سالیان گذشته مرا در تحصیل دانش و معرفت و فضایل اخلاقی یاری نموده‌اند، تقدیر و تشکر نمایم.

از استاد گرامی و بزرگوار جناب آقای دکتر محمد اخوان که راهنمایی اینجانب را در انجام تحقیق، پژوهش و نگارش این پایان نامه تقبل نموده‌اند نهایت تشکر و سپاسگزاری را دارم.

از جناب آقای دکتر حمیدرضا فهیمی تبار به عنوان مشاور که با راهنمایی خود مرا مورد لطف قرار داده‌اند کمال تشکر را دارم.

همچنین از تشریک مساعی آقای دکتر عباسعلی فراهتی به عنوان استاد داور داخل دانشگاه که این پایان نامه را مورد مطالعه قرار داده و در جلسه‌ی دفاعیه شرکت نموده‌اند، تشکر می‌نمایم.

در پایان از جناب آقای دکتر عباس خادمیان که به عنوان استاد داور داخل دانشگاه و همچنین نماینده‌ی تحصیلات تکمیلی قبول زحمت نموده‌اند سپاسگزاری می‌نمایم.

چکیده

این پژوهش با عنوان «شیطان از دیدگاه امام علی علیه السلام با نگاهی به قرآن» ارائه شده است. با توجه به کاربردهای واژه‌ی شیطان و ابلیس و با عنایت به نقش شیطان در ضلالت انسان، مفهوم‌شناسی واژه‌ی شیطان ضروری است تا از رهگذر آن مهم‌ترین مانع در مسیر بندگی را بشناسیم و در سایه‌ی این شناخت به مبارزه با وسوسه‌های او و در نتیجه به تهذیب نفس بپردازیم. توجه به عوامل اصلی انحراف شیطان و تبیین مراحل نفوذ شیطان در انسان و توجه به آثار سوء پذیرش ولایت شیطان ما را بر این امر یاری می‌رساند.

پژوهش حاضر با هدف شناخت شیطان به عنوان موجودی آزاد و مستقل از انسان با استفاده از کلام امام علی علیه السلام و برداشت بهره‌های اخلاقی و حقوقی آموزه‌های مربوط به شیطان، درباره‌ی این موضوعات روشنگری کرده است و به این نتیجه رسیده که شیطان بر اساس حکمت خداوند متعال خلق شده است و در راه اغوای بشر، قدرتی بیش از حد وسوسه کردن ندارد و در نهایت اگر شیطان نمی‌بود انسان به کمال حقیقی خویش دست نمی‌یافت.

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی - تحلیلی مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای است که به منظور توضیح و تبیین کلام امام علی علیه السلام به آیات قرآن استناد و از تفاسیر قرآن و شروح نهج البلاغه، همچنین روایات وارده از معصومین علیهم السلام و کتب اخلاقی بهره جسته‌ایم.

کلمات کلیدی: امام علی علیه السلام، قرآن، شیطان، ابلیس، وسوسه.

فهرست مطالب

مقدمه.....	۱
فصل اول کلیات.....	۳
۱. مواد و روش ها.....	۴
۱-۱. بیان مسئله.....	۴
۲-۱. پیشینه‌ی تحقیق.....	۴
۳-۱. سؤالات تحقیق.....	۶
۴-۱. فرضیه‌ها.....	۶
۵-۱. اهداف تحقیق.....	۶
۶-۱. روش انجام تحقیق.....	۷
۲. تعاریف و اصطلاحات.....	۸
۲-۱. معنای لغوی و اصطلاحی إبلیس.....	۸
۲-۱-۱. معنای لغوی.....	۸
۲-۱-۲. معنای اصطلاحی.....	۱۴
۲-۲. معنای لغوی و اصطلاحی شیطان.....	۱۲
۲-۲-۱. معنای لغوی.....	۱۲
۲-۲-۲. معنای اصطلاحی.....	۱۴
۲-۳. معنای لغوی و اصطلاحی وسوسه.....	۱۵
۲-۳-۱. معنای لغوی.....	۱۵
۲-۳-۲. معنای اصطلاحی.....	۱۶
فصل دوّم مفهوم‌شناسی اسامی و القاب شیطان در قرآن و نهج‌البلاغه.....	۱۸
۱. مفهوم‌شناسی اسامی و القاب شیطان در قرآن.....	۱۹
۱-۱. رجیم.....	۱۹
۱-۲. مذئوم.....	۲۰
۱-۳. مدحور.....	۲۰

- ۲۱ ۴-۱. مارد
- ۲۱ ۵-۱. مرید
- ۲۱ ۶-۱. خذول
- ۲۲ ۷-۱. عصى
- ۲۲ ۸-۱. قرین
- ۲۲ ۹-۱. وسواس
- ۲۳ ۱۰-۱. خناس
- ۲۳ ۱۱-۱. مضل مبین
- ۲۴ ۱۲-۱. عدو مبین
- ۲۵ ۱۳-۱. صاغر
- ۲۵ ۱۴-۱. شیطان
- ۲۶ ۱۵-۱. ابلیس
- ۲۶ ۱۶-۱. عدو
- ۲۷ ۱۷-۱. کفور
- ۲۷ ۱۸-۱. ملعون
- ۲۸ ۱۹-۱. کافر
- ۲۹ ۲۰-۱. مُنظَر
- ۳۰ ۲. مفهوم شناسی اسامی و القاب شیطان در نهج البلاغه
- ۳۰ ۱-۲. شیطان
- ۳۱ ۲-۲. ابلیس
- ۳۱ ۳-۲. عدو
- ۳۲ ۴-۲. امام المتعصّین
- ۳۴ ۵-۲. سلف المستکبرین
- ۳۴ ۶-۲. خبیث
- ۳۵ ۷-۲. غرور
- ۳۶ ۸-۲. ملک

۳۸	۹-۲. مغوی و مزلّ
۳۹	فصل سوم شیطان در نهج البلاغه
۴۱	۱. فلسفه‌ی وجودی شیطان
۴۰	۱-۱. خیر بودن وجود نفسی اشیاء
۴۲	۱-۲. وجود داعی به شر لازمه‌ی امتحان
۴۳	۱-۳. وجود شیطان دلیل بر اختیار انسان‌ها
۴۸	۲. عوامل سقوط شیطان
۴۹	۲-۱. تکبر
۵۰	۲-۲. تعصّب
۵۱	۲-۳. حمیت
۵۲	۲-۴. منازعه با پروردگار
۵۵	۲-۵. سرپیچی از فرمان قطعی خداوند
۵۵	۳. فلسفه‌ی امهال شیطان
۵۵	۳-۱. اسْتِخْفَافًا لِلْسُّخْطَةِ
۵۶	۳-۲. اسْتِثْمَامًا لِلْبَلِيَّةِ
۵۶	۳-۳. اِنْجَازًا لِلْعِدَّةِ
۵۹	۴. شگردهای شیطان در گمراه ساختن انسان
۵۸	۴-۱. تزئین
۶۰	۴-۲. تسویف
۶۲	۴-۳. کبر و غرور
۶۳	۴-۴. عجب
۶۳	۴-۵. دنیا طلبی
۶۶	۴-۶. خشم و غضب
۶۶	۴-۷. کینه، تعصب، حسادت
۶۷	۴-۸. روش گام به گام

۶۸ غفلت . ۹ - ۴
۷۰ تفرقه و تکروی . ۱۰ - ۴
۷۲ شک و تردید . ۱۱ - ۴
۷۲ شهوات . ۱۲ - ۴
۷۴ حرام خواری . ۱۳ - ۴
۷۵ باتلاق‌های فلسفی . ۱۴ - ۴
۷۷ فتنه‌های فرهنگی و سیاسی . ۱۵ - ۴
۷۹ وعده و وعید . ۱۶ - ۴
۸۰ تسهیل . ۱۷ - ۴
۸۳ آمال و آرزو . ۱۸ - ۴
۸۴ همنشین سوء . ۱۹ - ۴
۸۴ بازار و گذرگاه‌های عمومی . ۲۰ - ۴
۸۷ دور ساختن از معرفت حق تعالی . ۲۱ - ۴
۸۷ تلبیس . ۲۲ - ۴
۸۹ فرجام شیطان . ۵
فصل چهارم بهره‌های اخلاقی و حقوقی شیطان‌شناسی با توجه به آموزه‌های	
۹۳ علوی
۹۴ ۱. قلمرو شیطان
۹۵ ۱-۱. ولایت شیطان
۹۷ ۱-۱-۱. ولایت در لغت
۹۵ ۱-۱-۲. انواع ولایت
۹۶ ۱-۱-۲-۱. طاغوت کیست؟
۹۸ ۱-۱-۲-۲. نسبت طاغوت با شیطان
۹۷ ۱-۱-۳. آثار پذیرش ولایت شیطان
۱۰۰ ۱-۱-۳-۱. ملاک‌های تشخیص ولایت مثبت از منفی

۱۰۱ ۱- ۱- ۳- ۲ . سحر و جادو در اسلام
۱۰۴ ۲ . ره‌آوردهای شوم پذیرش ولایت شیطان
۱۰۴ ۲- ۱ . پشیمانی
۱۰۴ ۲- ۲ . شرکت در کیفر گناهکاران
۱۰۳ ۲- ۳ . فرو رفتن در جهالت
۱۰۶ ۲- ۴ . ضلالت
۱۰۷ ۲- ۵ . خسران
۱۰۵ ۲- ۶ . جهنم
۱۰۷ ۳ . بهره‌های اخلاقی و حقوقی شیطان شناسی
۱۰۷ ۳- ۱ . اخلاق
۱۰۹ ۳- ۲ . حقوق
۱۰۸ ۳- ۳ . تفاوت اخلاق و حقوق
۱۰۸ ۳- ۳- ۱ . تفاوت در هدف
۱۱۱ ۳- ۳- ۲ . مسئله‌ی نیت
۱۰۹ ۳- ۳- ۳ . ضمانت اجرایی بیرونی
۱۰۹ ۳- ۳- ۴ . محدود بودن احکام حقوقی به رفتار اجتماعی انسان
۱۱۰ ۳- ۳- ۵ . کلیت، ثبات و جاودانگی اصول اخلاق
۱۱۰ ۳- ۳- ۶ . اخلاق محدود کننده‌ی حقوق
۱۱۰ ۳- ۴ . عوامل مصونیت از شیطان
۱۱۰ ۳- ۴- ۱ . تواضع و فروتنی
۱۱۲ ۳- ۴- ۲ . نماز
۱۱۴ ۳- ۴- ۳ . قرآن
۱۱۶ ۳- ۴- ۴ . ذکر خدا
۱۱۹ ۳- ۴- ۵ . فضل و رحمت الهی
۱۲۰ ۳- ۴- ۶ . استعاذه
۱۲۲ ۳- ۴- ۷ . اخلاص

۱۲۴ ۳-۴-۸ . توبه و استغفار
۱۲۶ ۳-۴-۹ . دعا
۱۳۰ نتیجه‌ی نهایی پژوهش
۱۳۲ فهرست مراجع
۱۳۴ الف. کتاب‌ها
۱۳۹ ب. مقالات

مقدمه

فلسفه‌ی آفرینش انسان بنا به فرموده‌ی خداوند تبارک و تعالی در قرآن عبودیت و بندگی معرفی شده است: «وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ»^۱. انسان باید از همان ابتدا مسیر حرکت خود را طبق همین هدف ترسیم کند تا در نهایت به مقام و منزلت شایسته‌ی وی که همان مقام خلیفه‌ی الهی است، برسد. اما همان‌طور که در هر مسیری با یک رشته موانع برخورد می‌کنیم، بی‌گمان در مسیر بندگی نیز موانع و چالش‌هایی بر سر راه ما وجود دارد که کانون همه‌ی آن‌ها شیطان (لعنه الله علیه) است.

شیطان برای گمراه ساختن انسان‌ها کمر همت بسته و از هر راهی می‌کوشد تا به این خواسته‌ی نامشروع خویش دست یابد. توجه به ویژگی‌ها، توانایی‌ها و بازخوانی عمق دشمنی او با انسان، ضرورت شناخت او را روشن می‌کند.

دشمن‌شناسی، بخش مهمی از کتاب‌های آسمانی و در رأس آن‌ها قرآن و سخنان وارده از معصومین علیهم‌السلام را تشکیل می‌دهد تا انسان از رهگذر این شناخت، به مبارزه و مجاهده و تهذیب نفس بپردازد. شاید به همین دلیل است که امام صادق علیه‌السلام یکی از ده معرفتی را که خداوند بر آدمیان ضروری ساخته، شناخت دشمنی شیطان و حيله‌های او و یارانش، معرفی کرده‌اند.^۲

با توجه به ضرورت شناخت شیطان، این پایان‌نامه با موضوع «شیطان از دیدگاه امام علی علیه‌السلام با نگاهی به قرآن» مورد بررسی قرار گرفته است. چرا که سخنان امام علی علیه‌السلام همه مستدل و

۱. ذاریات، ۵۶.

۲. مولی محمدباقر بن مولی محمدتقی مجلسی دوم (علامه مجلسی). «بحار الأنوار»، (تحقیق: السید ابراهیم المیانجی، محمدالباقر البهبودی، بیروت: دار أحياء التراث العربی، سوم، ۱۴۰۳ق - ۱۹۸۳م)، ج ۶۶، ص ۱۳.

موافق عقل و برگرفته از دانش بیکران الهی و تفسیر و تبیین قرآن می‌باشد که گذر زمان و شکوفایی علوم، عظمت آن را روشن‌تر می‌سازد. به همین دلیل منبع اصلی این پژوهش را قرآن و نهج‌البلاغه و تفاسیر و شروح آن‌ها و کتب روایی و اخلاقی، قرار دادیم تا در سایه‌ی این منابع عظیم، کانون همه‌ی شرارت‌ها را بهتر بشناسیم. هرچند دیگران در این راستا گام‌هایی برداشته‌اند که در جای خود درخور توجه و شایسته‌ی تقدیر است، اما این پژوهش با نگاهی متفاوت به مسئله‌ی «شیطان» از نگاه امام علی علیه السلام پرداخته است.

پایان نامه‌ی پیش رو شامل چهار فصل و دوازده بخش، به شرح ذیل می‌باشد:

فصل اول، «کلیات» که شامل دو بخش «مواد و روش‌ها» و «تعاریف و اصطلاحات» می‌باشد. فصل دوم با عنوان «مفهوم شناسی اسامی و القاب شیطان در قرآن و نهج‌البلاغه» در دو بخش «مفهوم شناسی اسامی و القاب شیطان در قرآن» و «مفهوم شناسی اسامی و القاب شیطان در نهج‌البلاغه» آمده است. عنوان فصل سوم «شیطان در نهج‌البلاغه» می‌باشد که در پنج بخش «فلسفه‌ی وجودی شیطان»، «عوامل سقوط شیطان»، «فلسفه‌ی امهال شیطان»، «شگردهای شیطان در گمراه ساختن انسان» و «فرجام شیطان» تنظیم شده است. در نهایت فصل چهارم به «بهره‌های اخلاقی و حقوقی شیطان‌شناسی با توجه به آموزه‌های علوی» اختصاص یافته است، که در سه بخش «قلمرو شیطان»، «ره‌آوردهای شوم پذیرش ولایت شیطان» و «عوامل مصونیت از شیطان» نگارش یافته است.

در پایان خداوند منان را سپاس‌گزارم که به من توفیق انجام این پژوهش را عنایت فرمود و از همه‌ی اساتید فرهیخته و فرزانه‌ی خود مخصوصاً آقایان **حجت‌الاسلام دکتر محمد اخوان** و **دکتر حمیدرضا فهیمی‌تبار** صمیمانه تشکر و قدردانی می‌کنم و از خداوند متعال توفیق روزافزون را برای ایشان خواستارم.

فصل اول

کلیات

۱. مواد و روش ها

۱-۱. بیان مسئله

قرآن کلام وحی است و همه‌ی محتوای آن به دلیل بر آمدن از دانش بیکران الهی مستدلّ و موافق عقل است. از این رو موضع این کتاب در مورد شیطان کاملاً برهانی است. نهج البلاغه و سایر آثار حضرت علی علیه السلام نیز به کلام خدا تأسی دارند و در تمام موضوعات از جمله در مسئله‌ی شیطان نیز همین رویکرد را دارند و اجمالاً شیطان را مخلوقی می‌دانند که کاملاً مقهور اراده‌ی خالق خویش است، ولی بنا بر مصالحی و عمدتاً به خاطر محک زدن اراده‌ی آدمی آفریده شده است.

معرفی شیطان از نگاه امام علی علیه السلام به عنوان موجودی تأثیرگذار و مستقل از انسان، شناخت جایگاه شیطان در نظام آفرینش به عنوان مخلوقی که در عین طغیانگر بودن، موجودی آزاد و محکوم اراده‌ی خداست و همچنین برداشت بهره‌های اخلاقی و حقوقی مربوط به شیطان با توجه به آموزه‌های علوی از اهداف این پژوهش می‌باشد.

۱-۲. پیشینه‌ی تحقیق

در زمینه‌ی موضوع شیطان و زوایای مختلف وجودی اش تا به امروز آثار فراوانی نگارش شده است. هر یک از نویسندگان این آثار کوشیده‌اند از زاویه‌ی دید خود بعد یا ابعادی از وجود شیطان را معرفی کنند، اما این بدین معنا نیست که جای پژوهش در این عرصه باقی نمانده است. اگر چه ذکر تمامی این آثار در این قسمت امکان پذیر نیست، لذا به برخی از آن‌ها اشاره می‌کنیم:

کتاب‌های نوشته شده با محوریت موضوع شیطان عبارتند از:

«تلبیس ابلیس» از ابن جوزی متعلق به قرن ششم که می‌توان از این کتاب به عنوان قدیمی‌ترین اثر در این زمینه یاد کرد، «مصاف بی پایان با شیطان» دکتر فتح‌الله نجارزادگان (محمدی)، «ابلیس دشمن قسم خورده» علی محمدی آشنانی، «دنیای شگفت انگیز جن، ابلیس، شیطان»، «پژوهشی در حقیقت شیطان»، «تفلیس ابلیس التعیس: خوار کردن ابلیس نگون بخت».

مقالات مرتبط با موضوع :

«ابلیس در قرآن و حدیث» سید محمد باقر حجتی؛ نور علم، شماره‌ی ۵۳ و ۵۴، ۱۳۵۵.

«شیطان شناسی در قرآن» علی محمد قاسمی؛ معرفت، شماره‌ی ۶۲، ۱۳۸۱.

«ابلیس مطرود در گاه حق» محمد باقر عارف دارابی؛ مکتب اسلام، شماره‌ی ۲، ۱۳۸۱.

پایان نامه‌های ارائه شده با موضوع شیطان:

«شیطان در قرآن» سید حسن موسوی احمد آبادی؛ الهیات و معارف اسلامی، مرکز تربیت

مدرس حوزه‌ی علمیه‌ی قم، ۱۳۷۴.

«شیطان در قرآن و حدیث» ابراهیم عبادی؛ علوم قرآن و حدیث، دانشگاه آزاد اسلامی فتا،

۱۳۷۴.

«ابلیس در قرآن و روایات» صغری رادمرد؛ علوم قرآن و حدیث، آزاد اسلامی کرج، ۱۳۷۶.

«شیطان شناسی از دیدگاه قرآن و روایات» مریم کلوتی؛ ادبیات و علوم انسانی، آزاد اسلامی

(تهران مرکزی)، ۱۳۸۵.

«شیطان در نهج البلاغه» فاطمه حامد مقدم چرمی؛ حوزه‌ی علمیه‌ی خراسان، بی‌تا.

«شیطان از دیدگاه امام علی (علیه السلام)؛ شیما فدایی؛ معارف نهج البلاغه، معارف قرآن و عترت،

۱۳۹۰.

موضوع دو پایان‌نامه‌ی اخیر با موضوعی که ما برای این پژوهش انتخاب کرده‌ایم مشابه

می‌باشد. اما در پایان‌نامه با موضوع «شیطان در نهج البلاغه» به بررسی ماهیت و مصادیق شیطان

(ناکثین، قاسطین، مارقین) پرداخته شده است و در پایان‌نامه با موضوع «شیطان از دیدگاه امام علی

(علیه السلام)» در چهار فصل به حقیقت و ماهیت شیطان و عملکرد شیطان از دیدگاه امام علی (علیه السلام) و

راه‌های مبارزه با شیطان و شیطان‌پرستی اختصاص یافته است. با مقایسه‌ی سرفصل‌ها، تفاوت

پایان‌نامه‌ی اینجانب با دو مورد مشابه روشن می‌شود.

هر یک از نویسندگان به سهم خود، پژوهش‌های شیطان‌شناسی را غنا بخشیده‌اند، اما پژوهشی مستقل که هم‌زمان به بررسی موضوع از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه پرداخته باشد، نیافتیم. این رساله در صدد شناخت شیطان از نگاه امام علی علیه السلام با عنایت به قرآن می‌باشد.

۱-۳. سوالات تحقیق

- ۱) امام علی علیه السلام چه چیزی را عامل اصلی انحراف ابلیس معرفی می‌کند؟
- ۲) مراحل نفوذ شیطان در انسان در کلام امام علی علیه السلام چگونه بیان شده است؟
- ۳) گفتمان امام علی علیه السلام درباره شیطان چگونه است؟
- ۴) آیا انسان می‌تواند با پذیرش ولایت شیطان اعمالی خارق‌العاده انجام دهد؟

۱-۴. فرضیه‌ها

- ۱) جایگاه شیطان در نظام آفرینش به عنوان مخلوقی آزاد و طغیان‌گر است.
- ۲) شیطان موجودی مستقل از انسان و به شدت اثرگذار در وی می‌باشد.
- ۳) با توجه به ارزیابی حضرت امیر علیه السلام درباره شیطان، بهره‌های اخلاقی و حقوقی آموزه‌های مربوط به شیطان در کلام ایشان بسیار وافر است.
- ۴) با اینکه سحر و جادوگری حاصل یاری شیطان است، لیکن بردگی وی موجب کامیابی حقیقی نیست.

۱-۵. اهداف تحقیق

- ۱) معرفی شیطان از نگاه امام علی علیه السلام به عنوان موجودی مستقل از انسان و به شدت تأثیرگذار در وی.
- ۲) شناخت جایگاه شیطان در نظام آفرینش به عنوان مخلوقی که در عین طغیان‌گر بودن، موجودی آزاد است، اما در عین حال محکوم اراده‌ی خداست.
- ۳) برداشت بهره‌های اخلاقی و حقوقی مربوط به شیطان، با توجه به آموزه‌های علوی علیه السلام

۱ - ۶. روش انجام تحقیق

روش این نوشتار، توصیفی- تحلیلی مبتنی بر منابع کتابخانه‌ای می‌باشد. در این پژوهش، کتاب‌ها، مقالات و پایان‌نامه‌ها و دیگر آثار مکتوب از جمله شروح نهج‌البلاغه و تفاسیر قرآن و سایر منابع روایی که معمولاً در کتابخانه‌های عمومی یا تخصصی موجود است، مورد مراجعه و مطالعه قرار می‌گیرد و مطالبی که به ریز موضوعات پژوهش مرتبط است یادداشت می‌شود.

۲. تعاریف و اصطلاحات

۲-۱. معنای لغوی و اصطلاحی ابلیس

۲-۱-۱. معنای لغوی

درباره‌ی ریشه‌ی واژه‌ی ابلیس دو دیدگاه وجود دارد:

- ۱) بعضی از مفسران و واژه‌شناسان معتقدند که ابلیس واژه‌ای عربی بر وزن (إفعلیل) و مشتق از ریشه‌ی (ب ل س) می‌باشد.^۱
- این واژه در لغت به معنای یأس، حزن، درماندن، سکوت و حزن ناشی از یأس و ترس، پشیمانی و حیرت آمده است و ابلیس، بدان روی بدین نام خوانده شد که از هر خیر یا رحمت الهی مأیوس و پشیمان شد.^۲
- زبیدی در تاج‌العروس می‌گوید: «بلس» به معنای کسی است که خیری نزد او یافت نشود یا آن کس که از او شر برخیزد.^۳
- بر اساس این دیدگاه ابلیس غیر منصرف است به دلیل آن که در زبان عربی کم نظیر و به اعلام بیگانه شباهت دارد.^۴
- راغب در مفردات می‌گوید: «الإبلاس» اندوه و غمی است که در اثر شدت و سختی به انسان روی می‌آورد، فعلش «أبلس» است که واژه‌ی ابلیس از آن مشتق شده است.^۵

۱. ابو جعفر محمد بن جریر طبری. «جامع‌البيان فی تفسیر القرآن»، (بیروت: دارالمعرفة، اول، ۱۴۱۲ ق)، ج ۱، ص ۱۸۰ - امام اسماعیل بن حماد الجوهری. «معجم الصحاح: قاموس عربی - عربی»، (اعتنی به: خلیل مأمون شیخ، بیروت - لبنان: دارالمعرفة، الطبعة الثانية، ۱۴۲۸ ق - ۲۰۰۷ م)، ص ۱۰۶ - الشیخ مجد الدین محمد بن یعقوب الفیروزآبادی الشیرازی. «القاموس المحيط»، ج ۲، ص ۲۰۱ - حسین بن محمد راغب اصفهانی. «مفردات راغب»، (ترجمه و تحقیق: غلامرضا خسروی حسینی، تهران: مرتضوی، ۱۳۸۵ ش)، ج ۱، ص ۳۰۶ - امام محب الدین ابی فیض السید محمد مرتضی الحسینی الزبیدی. «تاج العروس»، (تحقیق: علی شیری، بیروت: دارالفکر للطباعة و النشر و التوزیع، ۱۴۱۴ ق)، ج ۸، ص ۲۰۸ - أبوالحسین أحمد ابن فارس زکریا. «معجم مقاییس اللغة»، (تحقیق: عبدالسلام محمد هارون، قم: مکتبه‌الأعلام الإسلامی، بی‌چا، ۱۴۰۴ ق)، ج ۱، ص ۲۹۹.

۲. خلیل بن احمد فراهیدی. «کتاب العین»، (قم: انتشارات هجرت، دوم، ۱۴۱۰ ق)، ج ۷، ص ۲۶۲ - حسین بن محمد راغب اصفهانی، (پیشین) - أبوالحسین أحمد ابن فارس زکریا، (پیشین).

۳. تاج العروس. (پیشین)، ج ۸، ص ۲۰۸.

۴. ابو جعفر محمد بن جریر طبری. «جامع‌البيان»، (پیشین)، ج ۱، ص ۱۸۰.

۵. حسین بن محمد راغب اصفهانی. «مفردات»، (پیشین)، ج ۱، ص ۳۰۶.